

Інна Яремчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ВНЕСОК ІВАНА ОГІЄНКА В РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

У статті проаналізовано мовознавчий доробок видатного українського вченого, професора Івана Огієнка. Подано аналіз фундаментальних досліджень з «Граматично-стилістичного словника Шевченкової мови», «Рідної мови» та «Нашої літературної мови: Як писати й говорити по-літературному». Встановлено, що вчений зробив великий внесок у розвиток та самобутність української літературної мови.

Ключові слова: історія мови, культура, лінгвіст, розвиток, рідна мова, словник, стиль.

Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) – видатний український мовознавець, письменник, літературознавець, перекладач, історик церкви, філософ, педагог. У багатому науковому, літературному та лінгвістичному доробку вченого важливе місце посідають праці з питань розвитку української літературної мови, у яких особлива увага звертається на необхідність спілкування рідною мовою, збереження культури народу.

Чому ж так глибоко і всебічно І. Огієнко досліджував мову? Відповідь на це питання знаходимо у міркуванні самого вченого: «Українська літературна мова – це головний двигун української культури, це її головна основа. Кожен народ, що має свою давню культуру, завжди багато сили покладає на вироблення й своєї літературної мови, як найміцнішої підвалини соборності його племен і розвою сили нації. Через усе це вивчення української мови – велике завдання нашого народу, нашої науки, наших письменників і всіх нас» [3, с.2].

Чимало лінгвістів вивчали мовознавчі студії Івана Огієнка у різних аспектах. Г. Сікора досліджував хронологічну схему розвитку української мови в Україні у працях вченого. М. Тимошик, Ф. Бацевич, А. Кучинська, Л. Клименко, А. Марушкевич досліджували значення рідної мови в духовному відродженні особистості у працях Івана Огієнка.

Метою статті є аналіз наукового доробку Івана Огієнка з питань лінгвістики та з'ясування його місця в дослідженні історії української літературної мови.

Наукова спадщина вченого в галузі лінгвістики надзвичайно багата та різноманітна. З-поміж найвідоміших його праць відзначаємо: «Історія української літературної мови» (Вінніпег, 1951); «Історичний словник української граматичної термінології» (К., 1908); «Короткий курс української мови» (К., 1918); «Український правописний словник», «Український стилістичний словник» (Львів, 1923-1925 рр.); «Українська літературна мова: Граматичні основи літературної мови» (Вінніпег, 1951); «Чистота й правильність української мови. Підручник для вивчення української літературної мови», «Український правопис зі словничком. Підручна книжка для учнів та для самоосвіти, а також для вжитку широкого громадянства» (Львів, 1925); «Український літературний наголос» (Вінніпег, 1952); «Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови» (Вінніпег, 1961); «Нариси з історії української мови: система українського правопису» (Варшава, 1927).

Звертаємо увагу на те, що наукові дослідження прикладного характеру втілювалися у життя самого вченого. І. Огієнко, що був вчителем за фахом і за покликанням, глибоко розумів проблеми сучасної йому лінгвістичної освіти, шукав оптимальні шляхи їх подолання [4, с.34].

Один із сучасних дослідників наукової спадщини Івана Огієнка М. Тишошк зазначає: «Саме з усвідомлення значення мови як «душі нації», «серця народу», «головного двигуна української культури», «найміцнішої підвалини соборності його племен і розвою сил нації»; необхідності повернення цій мові належного їй місця не лише у сфері побуту, а й у всіх державних, громадських інституціях, звідки вона протягом століть методично й цілеспрямовано витіснялася; створення сприятливих умов для оволодіння нею, надто ж у період становлення своєї держави, – і сформувалася в І. Огієнка потреба більшу частину своїх творчих і наукових зусиль спрямовувати на дослідження пов'язаних з цією проблематикою питань. Такі зусилля вилилися у довгий список виданих у різні роки різних за характером і призначенням праць – від підручників, навчальних посібників, методичних порадників до фундаментальних монографій, які набудуть згодом міжнародного значення і принесуть авторові славу великого вченого світового масштабу» [6, с.101-102].

Те, що зробив учений у цьому напрямку, заслуговує гідної шани, необхідності практичного використання в наукових цілях, а також у навчальному процесі.

І. Огієнко у своїх мовознавчих студіях з історії мови порушував питання періодизації, функціонування та походження української літературної мови. Було виокремлено наступні періоди розвитку мови: 1. Стара українська літературна мова (IX-XVI ст.): 1) церковнослов'янська мова (з IX ст.); 2) нова середньочерковнослов'янська мова (з XII ст.); 3) актова мова (XIV-XVI ст.). 2. Нова українська літературна мова (з другої половини XVI ст.): 1) книжноукраїнська мова (XVII-XVIII ст.); 2) утвердження нової української літературної мови (з 1798 р.); 3) українська літературна мова доби русифікації (1917-1923 рр.); 4) українська літературна мова доби українізації (1923-1933 рр.); 5) українська літературна мова доби комунізації (1933-... рр.) [1].

Творцем української літературної мови вчений вважав Тараса Шевченка, бо власне його мова стала наріжним каменем нашої сучасної літературної мови. Т. Шевченко глибоко розумів вагу літературної мови в письменстві і тому творив її якнайкраще.

Вихід «Граматично-стилістичного словника Шевченкової мови» І. Огієнка 1961 року у Вінніпезі став однією з важливих подій у науковому житті українців. Словник містить багато цінного матеріалу для вивчення граматичної системи української мови; у ньому зафіксовано різноманітні фонетичні та граматичні явища. Аналіз мови Т. Шевченка дає змогу сучасним лінгвістам порушувати актуальні мовознавчі питання. Словник І. Огієнка залишається цікавим не лише для філологів як оригінальне мовознавче дослідження, але й усім, хто бажає досконали володіти літературною мовою.

І. Огієнко вважав мову Т. Шевченка, «простою, ясною, загальноживаною, глибоко поетичною та ясно мальовничою» [3, с.24-25]. Пишучи, Т. Шевченко завжди мав на увазі, що його читає чи слухає звичайна людина, на яку він хотів максимумно вплинути. Таким чином, ми аналізуємо мову Т. Шевченка як прагматично спрямовану на читача. Прагматичність мови Т. Шевченка характеризується автологічністю, простотою, уникненням локалізмів, архаїзмів, іншомовних слів.

Особливу увагу І. Огієнко звертав на те, що Т. Шевченко надзвичайно критично ставився до живої звичайної народної мови і знав про те, що у мові є багато русизмів, говіркових відмін. Це також сприяло розвитку літературної мови.

Нагальна потреба мовного об'єднання нації, ідея соборності мови стали передумовою для друку щомісячного науково-популярного часопису І. Огієнка «Рідна мова» (1933). Колектив талановитих українознавців (Я. Гординський, Б. Кобилянський, Я. Рудницький, А. Чайковський) завжди підтримували І. Огієнка у питаннях мовознавства.

У редакційній статті часопису, зверненій до читача, коротко викладалася програма часопису – короткі публікації з найрізноманітніших відділів української мови: її історія, давні пам'ятки, життя слів (семантика й етимологія), українська літературна мова й вимова, відмінність наддніпрянської від наддністрянської мов, український наголос, українська діалектологія, церковнослов'янська мова, архаїзми нашої мови, українська палеографія й палеотипія, правопис, чужі слова в нашій мові, питання синтаксису, помилкові й невдалі вирази наших письменників, українська наукова термінологія, методика навчання рідної мови, листування з читачами, мовні завдання, головні питання загального мовознавства, україністична бібліографія, рецензії, огляд новинок українських видавництв – книжок, часописів і т.п. Заявлена була й бібліотека «Рідної Мови» – систематичне видання підручників, посібників, словників [7, с.213-214]. Кожен читач мав змогу почерпнути для себе основи української літературної мови.

Часопис привертав увагу широкого кола читачів – представників інтелігенції, учителів та учнів, селян, ремісників та спонукав українців до засвоєння і плекання рідної літературної мови. «Рідна мова» була своєрідним науковим і культурним осередком, що підтримував тісні зв'язки з Європою, обмінюючись виданнями й поширюючи інформацію про українську літературну мову.

І. Огієнко закликав кожного шанувати та удосконалювати рідну мову. З такою метою митець написав та поширив десять мовних заповідей свідомого громадянина:

1. Мова – то серце народу: гине мова – гине народ.
2. Хто цурається рідної мови, той у саме серце ранить свій народ.
3. Літературна мова – то головний двигун розвитку духовної культури народу, то найміцніша основа її.
4. Уживання в літературі тільки говіркових мов сильно шкодить культурному об'єднанню нації.
5. Народ, що не створив собі соборної літературної мови, не може зватися свідомою нацією.
6. Для одного народу мусить бути тільки одна літературна мова й вимова, тільки один правопис.
7. Головний різномовний обов'язок кожного свідомого громадянина – працювати для збільшення культури своєї літературної мови.
8. Стан літературної мови – то ступінь культурного розвою народу.
9. Як про духовну зрілість окремої особи, так і про зрілість цілого народу судять найперше з культури його літературної мови.
10. Кожний свідомий громадянин мусить практично знати свою соборну літературну мову й вимову та свій соборний правопис, а також знати й виконувати різномовні обов'язки свого народу [7, с.221-222].

Усі ці заповіді важливі для кожного із нас. Іван Огієнко закликав усіх українців: «Бережи чистоту своєї Рідної Мови, – і тим збережеш чистою й Душу Народу твого!» [5, с.2].

Велику цінність для нас становить праця Івана Огієнка, яка вважається надбанням світової науки – Канадські видання «Нашої літературної мови: Як писати

й говорити по-літературному» [2]. Ця книга навчала читача будь-якого освітнього рівня правильно, грамотно з точки зору граматики, милозвучно, чисто володіти мовою. Автор намагався найкраще донести українське слово діаспорі у Канаді.

Отже, своїм мовознавчим доробком, науковими нарисами, громадською діяльністю Іван Огієнко підкреслив універсальність та унікальність української літературної мови. Вчений зробив вагомий внесок у царині мовознавства, охопивши кожную галузь української мови, який ми маємо цінувати та оберігати.

Список використаних джерел:

1. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. К. : Наша культура і наука, 2001. 440 с.
2. Іларіон (Митрополит). Наша літературна мова: Як писати й говорити по-літературному. Вінніпег, 1959. 424 с.
3. Митрополит Іларіон. Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови. Львів : Вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 2011. 216 с.
4. Огієнко І. Історія української літературної мови. К. : Либідь, 1995. 294 с.
5. Огієнко І. Український стилістичний словник : підручна книжка для вивчення літературної мови. Львів : З друк. наук. т-ва ім. Шевченка. 1924. 496 с.
6. Тимошик М.С. Голгофа Івана Огієнка: українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності Івана Огієнка : монографія. К. : Заповіт, 1997. 232 с.
7. Тимошик М. Запізніле вороття. К. : Наша культура і наука, 2017. 392 с.

The article deals with the linguistic research of a prominent Ukrainian scholar, Professor Ivan Ohienko. It is pointed out that the rich scientific, literary and linguistic achievements of the researcher occupy an important place in the development of the Ukrainian literary language, where particular attention is paid to the need to communicate in one's own native language and preserve the culture of the people.

An analysis of «Grammar and Style Dictionary of Shevchenko's Language» is presented in the paper. Taras Shevchenko's language is pragmatically directed to the reader; it is characterized by autologism, simplicity, avoidance of localisms, archaisms, and foreign words. It is established that the analysis of T. Shevchenko's language enables modern linguists to address topical linguistic issues. It is concluded that I. Ohienko's dictionary remains interesting not only for philologists as an original linguistic study, but also for anyone who wishes to have a perfect command of the literary language.

Attention is drawn to the importance of the monthly popular science magazine 'Native Language' published by I. Ohienko's; it was intended to unite the linguistic community, implement the idea of the language unity. Various research areas of the Ukrainian language are noted: its history, ancient monuments, life of words (semantics and etymology), Ukrainian literary language and pronunciation, language differences between the Dnieper and the Dniester areas, Ukrainian accent, Ukrainian dialectology, Church Slavonic, archaisms of our language, and Ukrainian paleography.

The article presents ten linguistic commandments of a well-known citizen, spread by I. Ohienko among the Ukrainian people. Also important are the periods of language development that result from I. Ohienko's work in the field of language history, functions and origin of the Ukrainian literary language.

It is concluded that Ivan Ohienko emphasized the versatility and uniqueness of the Ukrainian literary language with his linguistic work, scientific essays, and public actions. The scholar has made a significant contribution to the field of linguistics, covering every branch of the Ukrainian language that we should cherish and preserve.

Key words: language history, culture, linguist, development, mother tongue, dictionary, style.

Отримано: 22.09.2019 р.